

غلامحسن شیخ حسنی*

علی معرفت جهرمی**

چکیده

روستا به عنوان پدیده ای جغرافیایی که در آن با توجه به تراکم نسبتاً کم جمعیت، نوع خاصی از فعالیت‌های اقتصادی، عمدتاً کشاورزی، غلبه دارد که در طی دوره‌های مختلف دچار تحولات و دگرگونیهای ژرفی شده که این تغییر در جامعه روستایی، به عنوان بهره برداران منابع سرزمینی، نمود بیشتری یافته است. لذا بررسی فعالیت‌های مبتنی بر سطوح زیرکشت اراضی زراعی و باغی و میزان تأثیرگذاری آن برگسترش فضایی روستاهای مناطق بخش مرکزی جهرم، از برنامه‌های عمده ایست که به عنوان هدف اساسی در مقاله حاضر دنبال شده است، چرا که نمونه انتخاب شده نیز از این دگرگونیها مستثنی نمی‌باشد. بدیهی است که در تدوین این مقاله گسترش فضایی مناطق روستایی به عنوان متغیرهای وابسته و فعالیتهای زراعی و باغی به عنوان متغیر مستقل فرض گردیده و مطالعه وضع موجود بر مبنای متغیرهای اصلی ذکر شده، انجام گرفته است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که نقش فعالیت‌های زراعی و باغی و بالاخص کشت، داشت و برداشت درختان خرما و مرکبات که سطح وسیعی از اراضی منطقه را به خود اختصاص داده اند در گسترش فضایی روستاها بسیار پررنگ بوده و نقش راه‌های ارتباطی نیز در این روند گسترش فضایی روستاها همواره در حال چشمگیرتر شدن است؛ بطوریکه روستاهایی با جمعیت پائین و به دور از راههای ارتباطی در حال تخلیه شدن بوده، در مقابل بر وسعت و جمعیت روستاهایی که در مجاورت راههای ارتباطی واقع شده اند افزوده می‌شود. چنانچه، برنامه ریزی سنجیده در روستاها صورت نپذیرد، شکل‌گیری روستا - شهرها در مقابل تخلیه بسیاری از روستاهای منطقه مورد مطالعه دور از انتظار نیست.

کلید واژه ها: روستا، گسترش فضایی، فعالیتهای زراعی و باغی، راههای ارتباطی، مالکیت

۱- مقدمه:

فعالیت‌های کشاورزی زراعی و باغی اساس فعالیت‌های روستایی کشور است. نوع فعالیت‌ها در مناطق مختلف کشور برحسب تنوعات آبی و خاکی و مخصوصاً با شرایط آب و هوایی متفاوت است.

در بخش هائی از سرزمین ایران مثل مناطق روستایی سواحل دریای خزر که از امکانات آبی - خاکی مناسب تری نسبت به دیگر مناطق روستایی کشور از جمله شهرستان جهرم بهره مند است سبب شده اند تا مناطق شمالی کشور هم از تنوعات زراعی - باغی مطلوب‌تری و هم به تبع، گونه‌های فراوان‌تری از فعالیت‌ها و اشتغالات فصلی و دایمی در روستاها برخوردار باشند. این قبیل روستاها قادر خواهند بود تا بنحو شایسته‌ای از درآمدهای حاصله، به گسترش فضایی روستاهای خود پردازند. نمونه این موارد را می‌توان در روستاهای استان گیلان مشاهده کرد که علی‌رغم متوسط مالکیت‌های کمتر از یک هکتار برای خانوارهای روستایی، لیکن بخاطر تنوعات زراعی و باغی و ارزشمندی محصولات که بازده اقتصادی و تجاری خوبی به همراه با اشتغالات متعدد برای روستائیان به ارمغان دارند زمینه‌ساز خوبی در پاسخگویی به

* هیات علمی گروه جغرافیای دانشگاه شهید بهشتی

** فارغ التحصیل رشته جغرافیا و برنامه ریزی روستایی دانشگاه شهید بهشتی

نیازهای معیشتی خانوارهای پرجمعیت در روستاهای شمالی کشور و هم زمینه‌ساز مناسبی در گسترش فضایی روستاهای گیلان باشد. (Gh.h.sheikh hassani, Ph.D. Thesis, 1987, pp.211-212 & p.284). حال آنکه، بسیاری از دیگر مناطق کشور همچون شهرستان جهرم و بخش مرکزی آن که مورد تحقیقات کتابخانه ای و آزمایش میدانی با ابعاد اجتماعی - اقتصادی آن قرار گرفته، ملاحظه شده است که علی‌رغم مالکیت‌های بیش از ۱۰ هکتاری برای هر خانوار روستایی در منطقه مورد مطالعه (معرفت جهرمی، صص ۱۶۴-۱۶۳، ۱۹۸۴)، اما به دلیل تفاوت‌های ماهونی تناسب‌های خاکی و آب‌هوایی، هنوز فاصله زیادی دارد که این منطقه بتواند به فعالیت‌های زراعی - باغی مطلوب و نتیجتاً به درآمدهایی دست یابد که اساس گسترش فضایی روستاهای زیرمجموعه خود را فراهم کند. نکته قابل توجه در کل شهرستان جهرم، یکی این است که این منطقه علی‌رغم موقعیت جغرافیایی خود در جنوب استان فارس که به آب‌های گرم و مناطق گرمسیری جنوب نزدیک است، منطقه ای کاملاً کوهستانی است که ارتفاعات کوهستانها (از ۷۰۰ تا ۲۷۴۰ متر) این منطقه را همچون حصاری در مقابل توده‌های هوا دربرگرفته و سبب ناهمگونی در پراکندگی عناصر آب‌هوایی مانند بارش می‌گردند و محدودیت‌های انکارناپذیری را در فعالیت‌های زراعی - باغی و گسترش فضایی روستاهای منطقه پدید می‌آورند (طرح جامع شهرستان جهرم صص ۴-۳، ۱۳۷۲).

بخش مرکزی جهرم، گرچه به تبعیت از کل پیکره شهرستان دارای محدودیت‌های توپوگرافیکی و آب‌هوایی می‌باشد اما دسترسی به خاک مطلوبتر جهت فعالیت‌های کشاورزی در روستاهای این بخش رضایت‌بخش تر است زیرا نه تنها از شیب ملایم تری در حد ۱۰-٪ نسبت به دیگر مناطق شهرستان برخوردار است بلکه بجز استثنائاتی، ارتفاعات اراضی بخش عمدتاً بین ۷۰۰ تا ۲۲۹۰ متر گزارش شده است.

بیگمان، اجرای اصلاحات ارضی قبل از انقلاب و فعالیت‌ها و اقدامات تقسیم زمین از سوی هیأت‌های هفت نفره واگذاری زمین بعد از انقلاب در چگونگی کاربری

و بهره برداری اراضی در منطقه مورد مطالعه (بخش مرکزی جهرم) تأثیر گذاشته اند و سطح مالکیت‌های روستایی و خانوارهای کشاورزی را کاهش داده و سبب تقطیع اراضی زراعی - باغی در بخش مرکزی جهرم گردیده اند تا جایی که امروزه ۸۷٪ از بهره برداران کشاورزی در این بخش مالکیتی درحد کمتر از ۱۰ هکتار را دارا هستند که این میزان به دلیل محدودیت‌های زراعی - باغی با درآمدهای روستائیان جهت گسترش فضایی روستاهای منطقه آنچنان راضی کننده نمی‌باشد.

۲- طرح مسأله و بیان فرضیات:

فعالیت‌های مبتنی بر زراعت محصولات سالیانه که حیات خانوارهای روستایی بدان وابسته است همراه با فعالیت باغی که زمینه ساز ورود به مرحله اقتصاد تجاری است از اصلی ترین فعالیت کشاورزی در روستاها محسوب می‌شود که گسترش فضایی روستاها همواره به میزان سطح زیرکشت این نوع از فعالیت‌ها همبستگی دارد. بی تردید در اقتصاد بسته آغازین و حتی در مراحل بعدی هر خانواده و بطور کلی جامعه روستایی ناگزیر بوده و ترجیح می‌دهد که نخست به کشت یا کشت‌های اصلی که مستقیماً با حیات وی رابطه داشته است روی آورد و چون شرایط اقلیمی مناطق مختلف کشور ما با کشت غلات هماهنگ است، غلات، هم به عنوان قوت غالب و هم به عنوان کشت غالب در اکثر قریب به اتفاق نقاط روستایی کشور ما رایج بوده است. بدیهی است، سهم این رکن در مجموع اقتصاد ده برحسب منطقه تفاوت می‌پذیرد (حسینی ابری، سیدحسن، ۱۳۸۰، ص ۲۱۹).

در جنوب و در منطقه مورد مطالعه، فعالیت‌های مبتنی برکاشت، داشت و برداشت محصولات باغی و به طور مشخص گونه‌های مختلف درختان مرکبات و کشت درختان خرما از مهمترین فعالیت کشاورزی است که گسترش فضایی روستاهای بخش مرکزی شهرستان جهرم همواره به میزان سطح زیرکشت و عملکرد این دو محصول بستگی

دارد. اگرچه، محصولات زراعی از نوع غلات، صیفی جات، تنباکو و در حد مختصر برنج کاری قسمتی از فعالیت‌های روستائیان منطقه محسوب می‌شود و در تأمین مواد خوراکی آنان مؤثر است. اما به راستی که فعالیت‌های باغداری از نوع کشت درختان خرما و مرکبات در بخش مرکزی جهرم از اهمیت بیشتری برخوردار است به طوری که توانسته است هم سطح زیرکشت بیشتری را در اشغال داشته باشد و هم نیروی زیادتری را جذب فعالیت‌های کشاورزی نماید. گفته شده است که کشت درختان خرما در منطقه وسیعی از جنوب کشور از جمله بخش‌های خفر و جهرم و حتی مناطق کویری که حرارت تابستان برای رسیدن میوه آن، کافی است غرس می‌شود. این نکته مورد تأیید بسیاری از دیگر محققین هم هست (حبیب الله ثابتی ص ۸۹، ۱۳۵۷).

از مجموع ۴۸۰۰ هکتار اراضی زیرکشت درختان خرما شهرستان جهرم در سال ۱۳۸۰ بیش از ۵۹/۵ درصد فقط به بخش مرکزی جهرم تعلق دارد. در همین سال، همچنین بیش از ۲۸/۲۳ درصد از کل اراضی زیرکشت مرکبات شهرستان جهرم نیز به بخش مرکزی اختصاص یافته است.

بخش مرکزی جهرم یکی از بخش‌های چهارگانه شهرستان جهرم است که برخلاف دیگر بخش‌های این شهرستان از شرایط اقلیمی و ژئومورفولوژیکی مناسب تری که زمینه ساز اشتغالات و فعالیت‌های بیشتری از دیگر نقاط شهرستان باشد برخوردار است. بخش مرکزی از دو دهستان (جلگاه و کوهک) تشکیل شده است که دارای ۸۹ آبادی دارای سکنه و ۷۱ آبادی خالی از سکنه می‌باشد. از کل جمعیت این بخش مورد مطالعه در سال ۱۳۸۲، تعداد ۲۴۹۰۹ نفر (۲۱/۱٪) در نقاط روستایی زندگی می‌نمودند در مقابل ۹۲۹۸۵ نفر (۷۸/۹٪) در نقاط شهری زندگی داشتند.

متأسفانه، علی‌رغم استعداد خاک و امکانات بالقوه طبیعی و انسانی به نظر می‌رسد که پاره ای از مشکلات و موانع در بهره‌وری بهینه و گسترش فعالیت‌های باغی و زراعی روستاهای این بخش تأثیر منفی داشته است و کشاورزان این بخش با مشکل

مواجه‌اند. از جمله می‌توان به کمبود منابع آب مخصوصاً در فصول خشک و بحرانی، تقطیع اراضی زراعی و باغی که خود در هرز و هدر رفتن آب نقش زیادی دارند و بالاخره، سیاست‌گذاری‌های دولتی در تولیدات کشاورزی اشاره نمود.

به راستی که در مقابل گسترش فضایی روستاها و ارزشمندی محصولات زراعی و باغی همچون کشت و داشت و برداشت غلات، صیفی جات، درختان مرکبات و خرما در بخش مرکزی شهرستان جهرم، می‌بایستی به مسایل و مشکلات مطروحه در بالا هم، پرداخت که زمینه ساز طرح سئوالات در چگونگی حل و بهبود وضعیت موجود در منطقه می‌باشند که بی‌گمان طرح فرضیات زیر در راستای پاسخگویی به همین سئوالات است:

اول آنکه: با نوآوری‌ها و یکپارچه سازی و مکانیزه کردن اراضی زراعی و باغی (بجای تقطیع و پراکندگی اراضی) و تغییرات سنتی آبیاری می‌توان از هرز و هدر رفتن بی‌رویه منابع آبی جلوگیری کرد و افزایش راندمان محصول را موجب گردید.

دوم آنکه با سرمایه‌گذاری بیشتر و حمایت‌های مطمئن تر دولتی می‌توان بهره‌وری از منابع آب و خاک را بیشتر و مطلوب تر فراهم نمود که منجر به گسترش فضایی روستاهای منطقه مورد مطالعه گردد.

۳- اهداف و روش تحقیق:

با توجه به اهمیتی را که محصولات زراعی و باغی در اقتصاد و درآمد روستائیان و ایجاد شرایط مناسب برای گسترش فضایی روستاهای شهرستان جهرم داراست، شناخت فعالیت‌های مبتنی بر امور زراعی و باغی در بخش مرکزی این شهرستان مورد توجه ویژه در این مطالعه قرار گرفته است تا بدان وسیله بتوانیم هم به عوامل گسترش فعالیت‌های فضایی در بخش مرکزی جهرم آگاهی پیدا کنیم و هم به موانع و مشکلات موجود در گسترش روستایی پی ببریم. در راستای چنین اهدافی است که هم از مبانی

عوامل تأثیرگذار در جهت گسترش فضایی روستاهای بخش مرکزی شهرستان جهرم را می‌توان به سه دسته کلی به شرح زیر تقسیم و مورد بحث قرار داد:

۱-۵- زمین‌های زراعی و باغی:

زمین‌های زراعی و باغی در بخش مرکزی جهرم، عامل گسترش فضایی روستاها محسوب می‌شوند. بدیهی است، با توجه به کمبود آبها و خشکی و گرمی هوا در منطقه مورد مطالعه، روش‌های به خدمت گرفته در آبیاری از اهمیت خاصی در افزایش سطح زیر کشت و راندمان محصولات کشاورزی برخوردار است.

روش‌های آبیاری حاکم در بخش مرکزی جهرم که همگی از نوع آبیاری سنتی هستند عبارتند از: آبیاری نواری، آبیاری کرتی، آبیاری جوی و آبیاری پشته ای که اغلب به شکل غرقابی در اکثر مزارع صورت می‌گیرد. اینچنین آبیاری سنتی و به اصطلاح غرقابی همواره با مشکلات و موانعی همراه است که گسترش فضایی روستاهای بخش مرکزی را کند و به تعویق می‌کشاند. اولین مانع و مشکل این است که: مقدار زیادی از آب که مورد نیاز واقعی گیاهان نیست بصورت تبخیر و نفوذ در زمین هدر می‌رود، مخصوصاً بهنگام آبیاری در هوای گرم و ساعات روز در بخش مرکزی. دومین مانع این است که آبیاری‌ها با چنین شیوه سنتی که در شب صورت می‌پذیرد به دلیل تاریکی شب همراه با کمی دید و عدم امکان مدیریت و کنترل مطلوب و صحیح خود موجبات هدر رفتن بیش از حد آب مصرفی را فراهم می‌کنیم. (معرفت جهرمی، ۱۳۶-۳۸، ۱۳۸۴).

علی‌رغم مشکلات آبیاری با شیوه‌های فوق، در سالهای اخیر از روش آبیاری قطره ای آنها فقط برای آبیاری اراضی باغی (مرکبات و نخیلات) بهره‌گیری صورت می‌پذیرد. خوشبختانه متوجه شده ایم که در منطقه مورد مطالعه، علی‌رغم گرانی هزینه به خدمت گیری سیستم آبیاری قطره ای، اما به دلیل محدودیت آب و منابع آبی در

هوای گرم و خشک این منطقه از یک سوی و امکان صرفه جویی و کنترل سیستم آبیاری قطره ای از سوی دیگر، روستائیان بخش مرکزی جهرم از این سیستم مدرن استقبال روزافزونی بعمل می‌آورند و بدین طریق، اراضی بیشتری را به زیرکشت این دو محصول در می‌آورند.

جدا از روش‌های آبیاری فوق که در گسترش فضایی روستایی بخش مرکزی دارای نقش هستند، عوامل مهم دیگری هم قابل توجه اند و مداخلت در روند گسترش فضایی روستاهای منطقه مورد مطالعه دارند که نمی‌توان از آنها چشم پوشید. این عوامل عبارتند از: توسعه منابع آبی، سرمایه گذاری و مکانیزاسیون کشاورزی است.

۱-۱-۵ در رابطه با توسعه منابع آبی، واقعیتی است که بخش مرکزی جهرم از مناطق حاصلخیز منطقه است که متأسفانه با مشکل کم آبی، گرما و تبخیر شدید، خشکی‌های طولانی که سبب کاهش آبهای سطحی و دایمی می‌گردند مواجه اند بنحوی که بسیاری از کشاورزان چاره را در آن می‌بینند که الزاماً، قسمت و بخش هائی از اراضی زراعی و باغی ارزشمند خود را برای جبران کمبودها، بخشکانند و یا رها کنند تا بقیه اراضی منطقه از آبیاری بیشتری بهره مند گردند. درجه خشکی و میزان مشکلات فوق در مواردی بسیار حاد گزارش گردیده، بنحوی که سبب کاهش سطح زیرکشت، کاهش درآمد و حتی موجب تخلیه تدریجی روستاهای بخش مرکزی می‌شود. برای جلوگیری و جبران این کمبود و کاستی‌ها بخدمت گیری راهکارها و تدابیر زیر در راستای بهبود گسترش فضایی روستاها ضروری بنظر می‌رسد:

یکی از این راهکارها، حفظ و نگهداری آبهای سطحی و جلوگیری از هرز و هدر رفتن آب مسیله‌ها در فصول بارندگی می‌باشد.

دوم، تغذیه مصنوعی آبهای تحت الارضی از طریق تزریق آبهای سطحی سوّم، جلوگیری از حفر چاه‌های غیرمجاز و بالاخره چهارم، نظارت و مدیریت و توسعه و

گسترش روش‌های صحیح آبیاری مخصوصاً آبیاری قطره ای مورد پیشنهاد جهت رونق بخشیدن به اراضی زراعی و باغی در منطقه ضروری بنظر می‌رسند.

۱-۲- همانگونه که اشارت رفت، سرمایه گذاری، یکی دیگر از عوامل مؤثری است که در گسترده‌گی و محدودسازی فضایی روستاهای بخش مرکزی نقش داشته و سبب افزایش سطح زیرکشت درختان خرما و مرکبات گردیده است. سرمایه گذاری‌های انجام شده در منطقه مورد مطالعه را چه به صورت دولتی و یا خصوصی می‌توان روی نهاده‌های عوامل تولید که یا به صورت آب و خاک و امثالهم و یا به شکل نیروی انسانی مطرح و متصور می‌شوند جستجو کرد.

کمبود سرمایه در بخش آب، در بسیاری موارد برنامه ریزی ایجاد تأسیسات آبیاری را با مشکل مواجه کرده که خود بطور جدی اثر نامطلوب برگسترش فضایی روستاها بجای گذاشته و گاه‌آگاهاً تخلیه روستاها را موجب گردیده است.

در بخش خاک نیز چنین است. گرچه، کمبود خاک در بخش مرکزی برای تولیدات کشاورزی وجود ندارد لیکن، سرمایه گذاری بر روی خاک جهت به زیرکشت بردن هرچه بیشتر اراضی جدید و تسطیح اراضی و زهکشی خاک و تأمین آب، شدیداً احساس می‌گردد. بالاخره، عامل سرمایه گذاری در بخش نیروی انسانی به منظور تأمین نیروی انسانی با سواد و ماهر هم سبب کارایی لازم نیروی انسانی در امر تولید می‌گردد و هم خلاقیت و نوآوری بایسته در روستا و کشاورزی را به همراه خواهد داشت که این خود مهمترین اصل و عامل افزایش تولید و بهره وری و توسعه پایدار در روستا و کشاورزی محسوب خواهد شد. این همان است که دکتر کاظم ودیعی در کتاب خود از آن به سرمایه‌های نامرئی یاد می‌کند (ودیعی، کاظم، ص ۲۱، ۱۳۵۰).

با مطالعات میدانی انجام شده (Field work) مشخص گردیده که شاغلان بخش کشاورزی کمترین میزان سواد در منطقه مورد مطالعه را دارا می‌باشند. لذا با توجه به رابطه مستقیمی که بین میزان سواد بهره برداران کشاورزی و میزان استفاده آنها از ماشین

آلات و راندمان تولید محصولات کشاورزی در بخش مرکزی جهرم وجود دارد ضرورت سرمایه گذاری در تأمین نیروی انسانی ماهر و متخصص خوبی مشخص می‌گردد.

سرمایه گذاری در بخش کشاورزی روستا که بتواند گسترش فضایی روستاهای بخش مرکزی جهرم را تأمین کند به ۲ طریق امکان پذیر است: یکی از طریق سرمایه گذاری‌های بخش خصوصی در مواردی که منافی را با خود داشته باشد مثل تولید انواع نهاده‌ها و ابزار کشاورزی نظیر کود، سم و بذر اصلاح شده و ابزار کار که با بازده کاری برای سرمایه گذار همراه باشد و دیگری سرمایه گذاری‌های دولتی که ضرورتاً توأم و به منظور کسب درآمد نباشد بلکه هدف منافع و رفاه عام و نهایتاً توسعه کشاورزی و گسترش فضایی روستاها را در منطقه مورد مطالعه فراهم آرد. مانند سدسازی و کانالیزه کردن اراضی زیر سد و تأسیس مؤسسات تحقیقاتی و مطالعاتی و امثالهم. اینچنین پرداخت‌های یارانه‌ای و یا سرمایه گذاری‌های عام المنفعه اما غیرانتفاعی در بسیاری از سطوح ملی کشورها و در امور مختلف دیده می‌شود. مانند سرمایه گذاری‌های شوروی و فرانسه و ایران در مورد اداره پست و راه آهن و... (ودیعی، کاظم، صص ۲۳-۲۲، ۱۳۵۰).

۳-۱-۵ مکانیزه کردن کشاورزی

مکانیزه کردن کشاورزی عبارتست از به کارگیری انواع ابزار و وسایل مکانیکی در تولید. بنابراین، مکانیزاسیون کشاورزی دلیل بر مدرنیزاسیون آن نمی‌باشد. در کشاورزی مدرنیزه، از تمامی روش‌های علمی و فنی، با توجه به شرایط مکانی برای افزایش تولید و بهره وری بهینه سود برده می‌شود. براساس اطلاعات و آمارهای مأخوذه موثق، بخش مرکزی جهرم و دهستانهای تابعه در مجموع، ۵۴۱ واحد ابزار و آلات مکانیکی و ماشین آلات در سال ۱۳۶۰ در اختیار داشته است که به دلیل خشکی هوا در منطقه از یکسوی و نیاز مبرم محصولات زراعی و صیفی جات و باغی به امر آبیاری از سوی

دیگر سبب گردیده تا بیشترین رقم یعنی ۳۹۰ واحد از این ابزار (۷۲٪) به تعداد موتور پمپ موجود در منطقه تخصیص داشته باشد. متأسفانه در بسیاری دیگر از ابعاد مکانیکی فعالیت چندانی صورت پذیرفته و داده ای قابل توجه در جدول وجود ندارد. در سال ۱۳۸۰ و در طی ۲ دهه بعد از انقلاب، اقدامات اساسی تری در بخش مکانیزاسیون مبذول گردید و تعادلی در تهیه گونه‌های مختلف ابزار و آلات مکانیکی در بخش مرکزی در سال ۱۳۸۰ به ۱۸۴۱ واحد یعنی ۲۹٪ بیشتر از سال ۱۳۶۰ بوده است و در میان گونه‌های مختلف ابزار و آلات مکانیکی در دسترس برای روستاهای بخش مرکزی جهرم و برخلاف سال ۱۳۶۰ نیز تعادلی مطلوب ملاحظه می‌شود (جدول).

جدول شماره ۱: مکانیزاسیون در بخش مرکزی جهرم به تفکیک دهستان (۸۰-۱۳۶۰)

دهستان	شرح ابزار	تراکتور	کمپین	تبلر	موتور پمپ	خلف‌چین	بسته بند	دیسک	پدرپایان	کودپایان	موتور پمپ	ردیف کار	ریز	مربند	گاواهن	په‌پر	مجموع
۱۳۶۰	دهستان جلگه	۴۳	-	۴	-	-	-	۳۳	۱	۱	۳۱۹	۱	۱	-	۲۸	۶	۴۳۷
	دهستان کوهک	۱۲	-	-	-	۱	-	۴	-	-	۷۱	-	۱	۱	۱۴	-	۱۰۴
	جمع	۵۵	-	۴	-	-	-	۳۷	۱	۱	۳۹۰	۱	۲	۱	۴۲	۶	۵۴۱
۱۳۸۰	دهستان جلگه	۶۵	۳	۱۸	۱۲	۳۰	۳	۷۹	۱۱	۱۸	۷۲۵	۵۱	۳۲	۷۶	۸۹	۱۰۲	۱۳۰۴
	دهستان کوهک	۲۰	۵	۸	۷	۹	۶	۲۵	۶	۱۵	۱۵۵	۲۹	۲۶	۴۱	۹۰	۹۵	۵۳۷
	جمع	۸۵	۸	۲۶	۱۹	۳۹	۹	۱۰۴	۱۷	۲۳	۸۸۰	۸۰	۵۸	۱۱۷	۱۷۹	۱۹۷	۱۸۴۱

منبع: جهاد کشاورزی شهرستان جهرم

هرچند در این جدول، بیشترین سهم ابزار و آلات موجود در دهستان‌های بخش مرکزی در سال ۱۳۸۰ هم همچنان متعلق به واحد موتورهای پمپ پراکنده در روستاهای بخش مرکزی با ۸۸۰ واحد (۴۸٪) مشاهده گردیده اما در واحدهای دیگر هم تعادلی در سال ۸۰ می‌توان مشاهده کرد که در سال ۱۳۶۰ وجود نداشته است. شاید بتوان تعبیر و تفسیر کرد که این گستردگی و ایجاد تعادل مصرف در به خدمت گیری تکنولوژی یکی از نکات مثبت بهبود روستایی و گسترش فضایی در بخش مورد مطالعه بتوان دانست.

در مکانیزه سازی کشاورزی و بکارگیری ماشین آلات در اراضی زراعی و باغی و بالاخره در گسترش فضایی روستاهای بخش مرکزی شهرستان جهرم، عواملی زیرین محدودکننده اند:

۱-۳-۱-۵ تقطیع و پراکندگی اراضی

تقطیع و پراکندگی اراضی، یکی از عناصر اصلی ساختار سنتی و حتی کنونی کشاورزی در ایران است. تقطیع اراضی همواره شکلی از کل زمین زراعی یک بهره بردار کشاورزی است که به دلایل مختلفی همچون ارث، عامل اقتصادی، طرح مسأله چندکشتی و افزایش جمعیت به قطعات کوچکی تقسیم می‌شود که پراکندگی اراضی شکل دیگری است که آنرا تشدید می‌نماید. این نکته همواره مورد توجه و تأکید دیگر جغرافی دانان هم قرار گرفته است. (رکن الدین افتخاری عبدالرضا، ۱۳۸۲، ص ۲۶).

تقطیع اراضی تا قبل از اجرای اصلاحات ارضی و به دنبال آن قبل از اقدامات هیأت هفت نفره واگذاری زمین بین بهره برداران در منطقه موجود نبود و سطح بهره برداری‌ها و مالکیت اراضی در سطح بالای بیش از ۱۰ هکتار زمین قرار داشت. با اجرای اصلاحات ارضی در دهه ۱۳۴۰ و اقدامات هیأت‌های هفت نفره واگذاری زمین بعد از انقلاب زمین‌ها قطعه قطعه شدند و مالکیت‌ها کاهش پیدا کردند.

براساس مطالعات کتابخانه ای و میدانی در حال حاضر بیش از ۸۷٪ از بهره برداران کشاورزی در بخش مرکزی جهرم دارای کمتر از ۱۰ هکتار زمین می‌باشند. به عبارت دیگر، پراکندگی و تقطیع اراضی در منطقه مورد مطالعه موجب شده است که وسعت قطعات در برخی موارد به کمتر از نیم هکتار برسد.

براساس شمارش قطعات و احتساب پراکندگی‌ها ملاحظه گردیده است که از میان دهستان‌های بخش مرکزی جهرم (جلگه و کوهک) به ترتیب ۸۵/۵٪ و ۹۳/۳٪ از بهره برداران کشاورزی دارای بیش از ۴ قطعه زمین هستند که بیان گر پراکندگی اراضی بهره

برداران روستایی می‌باشند. در حالیکه، اراضی یکپارچه و یک قطعه تا ۳ قطعه ای بسیار محدود و به ترتیب ۱۴/۵٪ و ۶/۷٪ را در سال ۱۳۸۴ دربرداشته است (جدول شماره ۲).

(جدول شماره ۲): نسبت و تعداد قطعات اراضی به تفکیک طبقات در بخش مرکزی جهرم به تفکیک دهستان

درصد	فراوانی	شرح		نام دهستان
		۱ قطعه	دهستان جلگاه	
۲/۷	۳	۱ قطعه	دهستان جلگاه	نام دهستان
۶/۳۶	۷	۲ قطعه	دهستان جلگاه	
۵/۴۵	۶	۳ قطعه	دهستان جلگاه	
۲۵/۴۵	۲۸	۴ قطعه	دهستان جلگاه	
۶۰	۶۶	۵ قطعه و بیشتر	دهستان جلگاه	
۱۰۰	۱۱۰	جمع	دهستان جلگاه	
۶/۶۶	۴	۳ قطعه	دهستان کوهک	
۲۰	۱۲	۴ قطعه	دهستان کوهک	
۷۳/۳	۴۴	۵ قطعه و بیشتر	دهستان کوهک	
۱۰۰	۶۰	جمع	دهستان کوهک	

منبع: مطالعات میدانی، ۱۳۸۴

۲-۳-۱-۵ وسعت بهره برداری‌های زراعی و باغی (Annual & Permanent Crops)

وسعت کم و کوچک بهره برداری زراعی و باغی یکی دیگر از عوامل محدودکننده مکانیزاسیون و به خدمت گیری ماشین آلات بزرگ است. براساس مطالعات انجام شده، ملاحظه گردیده است که، وسعت بهره برداری اراضی کشاورزی و بهره برداری‌های زراعی و باغی در بخش مرکزی جهرم، در حدی نمی‌باشد که کاربرد ماشین آلات کشاورزی همراه با سود را دربرداشته باشد، بنحوی که موجبات هدر رفتن سرمایه‌ها را فراهم ننماید.

براساس این مطالعات و برآوردهای انجام شده، در سال ۱۳۸۰، تعداد بهره برداری‌های کشاورزی با زمین در بخش مرکزی جهرم برابر با ۱۸۵۹ هزار خانوار و

وسعت کل بهره برداریها در این بخش برابر با ۷۵۵۲ هزار هکتار بوده است، متوسط ۴ هکتار برای خانوار بهره برداری در بخش مورد مطالعه. نسبت فوق، البته برای بهره برداران اراضی زراعی حدود ۶ هکتار و برای بهره برداران اراضی باغی در حد ۳ هکتار محاسبه گردیده که این نسبت چندان متناسب برای مکانیزاسیون و بخدمت گیری ماشین‌های سنگین بنظر نمی‌رسد.

۳-۳-۱-۵ کمبود نیروی ماهر و کارگر مکانیک، کاهش و بیکاری

عوامل دوگانه فوق در بخش مرکزی جهرم را می‌توانیم از دیگر موانع و محدودکننده مکانیزاسیون و به خدمت گیری ماشین آلات سنگین تلقی کنیم. زیرا جمعیت روستایی بخش مورد مطالعه، گرچه تجربه کافی در امور مربوط به کشاورزی سنتی را دارا هستند، لیکن، به همان نسبت به امور فنی و صنعتی و بکارگیری ماشین آلات کشاورزی و کاربرد آنها ناآشنا و بیگانه اند.

روستائیان، بهره گیری از این تکنیک را از یکسوی مستلزم تحمیل هزینه‌های سنگین، از کار افتادگی و بی استفاده ماندن ماشین آلات و نهایتاً به هدر رفتن سرمایه در مزرعه و روستا می‌دانند. آنهم به دلیل فقدان کارگر و نیروی انسانی ماهر و آموزش دیده جهت نگهداری "Maintenance" و تعمیرات ارزان در محیط روستایی و هم به جهت کمبودهای احتمالی در یافتن وسایل مورد نیاز و یدک "spare" برای جایگزینی. از سوی دیگر، به کارگیری هر تراکتور یا ماشین آلات کشاورزی را کشاورزان مترادف با بیکاری و از کارافتادگی تعداد کثیری از کارگران شاغل در بخش کشاورزی روستاهای خود می‌دانند و معتقدند: بکارگیری یک تراکتور برابری دارد با ۵ تا ۸ جفت گاو نر.

۲-۵ راههای ارتباطی و نقش آن در گسترش روستا:

رشد جمعیت و کشاورزی در هر ناحیه جغرافیایی وابسته است به موقعیت ارتباطی در آن ناحیه. راه مناسب، سهولت حمل و نقل، عرضه تولیدات کشاورزی را به

بازار فراهم آورده و از سوی دیگر موقعیت مناسبی را برای حمل نهاده‌های مورد نیاز کشاورزی از شهرها و مراکز تولیدی آنها به سطح مزرعه سبب می‌گردد. نتیجه این ارتباطات افزایش جمعیت روستایی و گسترش روستاها خواهد بود.

از مجموع ۹۶۱۹ کیلومتر راه‌های ارتباطی استان فارس، ۵۴۰ کیلومتر آن متعلق به شهرستان جهرم در سال ۱۳۷۱ گزارش شده است که ۲۱۲ کیلومتر آن متعلق به راه‌های روستایی است. از میان راه‌های روستایی ۱۲۸ کیلومتر (۶۰٪) راه‌های شنی در مقابل ۸۴ کیلومتر (۴۰٪) راه‌های آسفالت‌گزارش شده است (آمارنامه استان فارس ۱۳۷۱).

خوشبختانه، آمار و اطلاعات مربوط به راه‌های ارتباطی بخش مرکزی جهرم نیز برای سالهای ۷۵-۱۳۶۵ در دسترس می‌باشد. (جدول شماره ۳).

(جدول شماره ۳): تغییرات و تحولات خطوط ارتباطی بخش مرکزی جهرم در سالهای ۷۵-۱۳۶۵ (برحسب درصد)

خطوط ارتباطی	۱۳۶۵	۱۳۷۵
آسفالت	۱۷/۳۹	۴۰/۶
شوسه	۱۴/۴۹	۴/۴
خاکی	۵۵/۰۷	۴۲/۶
مالرو	۱۳/۰۴	۱۲/۳
مجموع	۱۰۰	۱۰۰

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۷۵ و ۱۳۶۵

بر اساس این جدول ملاحظه می‌شود که نسبت مجموع راه‌های آسفالت به راه‌های خاکی که ۱۷/۴٪ و ۵۵٪ در سال ۱۳۶۵ بوده است. به دلیل توجه و اهمیت خاص به امر گسترش خطوط و ارتباطات مطلوب در سال ۱۳۷۵ نسبت‌های فوق ترتیب به ۴۲/۶٪ آسفالت در مقابل ۱۲/۵٪ خطوط خاکی تغییر پیدا می‌کند.

ارتقاء خطوط آسفالت نسبت به دیگر خطوط در جدول فوق، برآستی که بیانگر توجه و اهمیت ویژه به توسعه خطوط آسفالت روستایی و نقشی را که در سرعت بخشیدن و گسترش فضایی روستاهای منطقه مورد مطالعه ایفاء می‌نماید بایستی تلقی شود. در واقع مطالب فوق را می‌توان چنین بیان کرد: بهمانگونه که رشد راه‌های روستایی رونق فعالیت‌های کشاورزی و

مخصوصاً امور زراعی و باغی بخش جهرم را در پی می‌آورد سبب گسترش فضایی روستاها نیز می‌شود. هرگونه کم و کاست و بی توجهی به ساختار زیربنایی و روبنایی روستایی، مانند کشیدن راه‌های مناسب روستایی هم می‌تواند کندی و رکود فعالیت‌های اقتصادی در روستا را در پی داشته باشد و حتی نتیجه نامطلوبی را برای ساکنین روستا فراهم کند. این امر نیز خود سبب کاهش انگیزه و فعالیت‌های روستایی و نهایتاً منجر به مهاجرت روستائیان و خالی شدن روستاها بجای توسعه و گسترش فضایی آنها می‌شود.

۳-۵ جمعیت و خانوارهای روستائی:

مطالعه الگوهای توزیع و تراکم جمعیت اساسی ترین نکته در درک جغرافیایی هر سرزمین است. دکتر علی اصغر نظری این مطلب را در بیان ابعاد محیط طبیعی، نفوذ اقتصادی و بنیان فرهنگی انسان و حتی در بیان تاریخ یک سرزمین در یک موقعیت خاصی از زمان (زمان آمارگیری) توجیه می‌نماید (علی اصغر نظری، ص ۵۲، ۱۳۶۹).

شهرستان جهرم مجموعاً ۱۹۳۸۸۲ نفر جمعیت در سال ۱۳۸۲ داشته است که نسبت جمعیت شهری به روستایی آن به ترتیب ۵۳/۸٪ در مقابل ۴۶/۲٪ بوده است. بیشترین جمعیت شهرستان جهرم را بخش مرکزی آن داراست با مجموع ۱۱۷۸۹۴ نفر (۶۰/۸٪) در مقابل بقیه ۳۹/۲٪ جمعیت که در سه بخش دیگر شهرستان جهرم یعنی خغر و سیمکان و کردیان پراکنده اند (جدول شماره ۴).

(جدول شماره ۴): پراکندگی جمعیت شهرستان جهرم به تفکیک بخش‌ها (۱۳۸۲)

شرح مناطق	نقاط شهری		نقاط روستایی		جمع	درصد نسبت به شهرستان جهرم
	جمعیت	درصد	جمعیت	درصد		
شهرستان جهرم	۱۰۴۷۴۱	۵۳/۷۶	۸۹۶۴۱	۴۶/۲۳	۱۹۳۸۸۲	۱۰۰
بخش مرکزی	۹۲۹۸۵	۷۸/۸۷	۲۴۹۰۹	۲۱/۱۲	۱۱۷۸۹۴	۶۰/۸
بخش خضر	۴۹۷۴	۱۱/۱	۳۹۷۶۵	۸۸/۸۸	۴۴۷۳۹	۲۳/۱
بخش سیمکان	-	-	۱۶۹۴۶	۱۰۰	۱۶۹۴۶	۸/۷
بخش کردیان	۶۲۸۲	۴۳/۹۲	۸۰۲۱	۵۶/۰۷	۱۴۳۰۳	۷/۴

منبع: آمارگیری مرکز بهداشت و درمان شهرستان جهرم ۱۳۸۰

بطوریکه در جدول فوق مشاهده می‌شود: بخش مرکزی شهرستان جهرم با برخورداری از شرایط محیطی و توپوگرافیکی مطلوبتری از نوع شیب زمینی، ارتفاع، دسترسی به خاک کشاورزی و همچنین با بهره مندی از منابع آبی بهتر از دیگر بخش‌های شهرستان جهرم توانسته است. اکثریت جمعیت شهرستان جهرم را به خود اختصاص دهد. با دقتی بیشتر به توزیع و پخش و پراکندگی جمعیت منطقه مورد مطالعه ملاحظه گردیده است که قسمت‌های جلگه ای بخش مرکزی، علی رغم داشتن تعداد روستاهای کمتر اما به دلیل برخورداری از شرایط مطلوبتر محیطی توانسته است بیشترین جمعیت را در خود متمرکز نماید. براساس مطالعات میدانی، منطقه جلگه ای که فقط سهمی در حد ۲۱ روستا (۲۳/۹٪) از کل ۸۸ روستای بخش مرکزی را داراست توانسته است ۱۲۵۶۶ نفر جمعیت یعنی ۵۰٪ از کل جمعیت بخش مرکزی شهرستان جهرم را که ۲۵۱۵۱ نفر باشد در خود جای بدهد. حال آنکه، منطقه کوهستانی که ۴۹ روستا یعنی ۵۵/۷٪ از کل روستاهای منطقه مورد مطالعه را در خود دارد، فقط توانسته ۳۸۴۲ نفر از کل جمعیت یعنی فقط ۱۵٪ را جذب نماید و بالاخره منطقه، بینابین جلگه و کوهستان هم با ۱۸ روستای پراکنده، توانسته است ۳۵/۰۹٪ از کل جمعیت بخش مرکزی را به خود اختصاص دهد. (معرفت جهرمی، صص ۵۸-۵۵؛ ۱۳۸۴).

در مجموع، بایستی گفت که مناطق جلگه ای بخش مرکزی شهرستان جهرم با برخورداری از شرایط محیطی مناسب تری توانسته است هم بیشترین تعداد و درصد جمعیت خانوار روستایی را در خود جای دهد و هم به همان نسبت توانسته است با محوریت فعالیت‌های زراعی و باغی و استفاده از خطوط حمل و نقل مناسب تر بیشتر از ۲ بخش دیگر به رونق کشاورزی و گسترش فضایی روستاهای خود پردازد. حال آنکه، مناطق دیگر با محدودیت‌های فیزیکی و عوامل بازدارنده نتوانسته اند به موفقیت‌های همسان در گسترش فضایی روستاهای خود گام بردارند.

۶- مسایل و مشکلات گسترش فضایی روستاهای بخش مرکزی جهرم:

عواملی چند در منطقه مورد مطالعه سبب محدودیت‌های کشاورزی زراعی و باغی و گسترش فضایی روستایی گردیده است. این عوامل یا متأثر از مشکلات و موانع طبیعی است مانند کمبود باران، شدت تبخیر، گرما، خشکی هوا، ناهمواریهای مشتمل بر ارتفاع و شیب زمینی و یا در رابطه با عوامل اقتصادی و کمبود نیروی انسانی ماهر در روستاها است مثل: درآمدهای ناچیز روستائیان، نارسائی‌های مالکیتی و تقطیع و پراکندگی اراضی، نارسائی‌های فنی، مهارتی و تکنولوژیکی است. این عوامل را در یک کلیت می‌توانیم به ۲ دسته تقسیم و مورد بحث قرارشان بدهیم: عوامل فیزیکی / طبیعی و عوامل اقتصادی - فرهنگی.

۱-۶ عوامل فیزیکی:

شهرستان جهرم به دلیل موقعیت جغرافیایی خود که در جنوب استان فارس (نقشه شماره ۱) قرار دارد و بلحاظ ویژگی‌های توپوگرافیکی، میزان بارندگی این شهرستان از ۳۵۰ میلی متر در بخش شمالغربی به ۲۰۰ میلی متر در بخش جنوب و جنوب شرقی کاهش می‌یابد (تشکریان وحید ۱۳۸۱، صص ۳۵).

در بخش مرکزی جهرم نیز مقدار بارندگی سالیانه در سال ۸۰-۷۹ در حد ۲۳۴ میلی متر گزارش شده که کمتر از حد متوسط سالیانه کل کشور است که ۲۶۰ میلی متر برآورد گردیده است. از لحاظ زمانی هم سیستم بارانی در منطقه مورد مطالعه که عموماً در فصول پاییز و زمستان می‌بارد هیچگونه تطابقی با نیازهای آبی محصولات کشاورزی در بهار و تابستان ندارد بلکه بصورت سیل و جریانهای سطحی به جویبارها و رودخانه‌ها کشیده می‌شوند. براساس گزارش ۲۰ ساله ایستگاه هواشناسی جهرم (۸۰-۱۳۶۰)، توزیع سالیانه بارندگی در بخش مورد مطالعه نیز نوسانات آبهوایی فراوانی وجود دارد که نه تنها قابل محاسبه و اطمینان در بهره برداری‌های کشاورزی نمی‌باشد

بلکه بسیار نامتعادل و با نوساناتی همراه است (معرفت جهرمی، ص ۳۶، ۱۳۸۴). گرمای هوا و شدت تبخیر در این منطقه نیز در سطح بالایی است.

براساس آمارهای ۲۰ ساله ایستگاه هواشناس جهرم (۸۰-۱۳۶۰) میانگین حداکثر گرمترین ماه‌های سال در بخش مرکزی و منطقه مورد مطالعه در تیرماه با ۴۵ درجه سانتیگراد در سال ۷۷-۷۶ و حداکثر مطلق گرمترین ماه‌ها نیز مرداد ماه با ۴۷ درجه سانتیگراد در سال ۱۳۷۰ بوده و میانگین درجه حرارت سالیانه نیز ۲۰/۵ گزارش شده است (معرفت جهرمی، ص ۳۵، ۱۳۸۴).

شدت تبخیر در منطقه را چندین برابر مقدار نزولات جوی می‌دانند که خود موجبات افزایش نیاز برای کشاورزی را فراهم می‌کند. متأسفانه با سیستم سنتی حاکم بر منطقه حجم عظیمی از آبهای سطحی در دسترس، هرز می‌رود که خود از دیگر مشکلات منطقه است. بدیهی است تنها با اندیشه و برنامه ریزی و بکار گرفتن تمهیداتی مثل سرمایه گذاری در زمینه سیستم‌های آبیاری مدرن، بتونی کردن کانال‌ها و پوشاندن آنها شاید از جمله موارد و راهکارهایی باشد برای جلوگیری از هرز و هدر رفتن آبها در منطقه مورد مطالعه.

۲-۶ عوامل اقتصادی - فرهنگی:

سرمایه نیز یکی از عمده ترین عامل اصلی افزایش سطح زیر کشت و تولیدات کشاورزی و درآمد و بکارگیری تکنولوژی می‌گردد. متأسفانه بجای سرمایه گذاری در منطقه تمایلات به سوی بخش خدمات است. سرمایه گذاری در کشاورزی نه تنها افزایش و رونق تولیدات کشاورزی را فراهم می‌سازد، بلکه خود عاملی در جذب نیروها و سرمایه‌های همجنس دیگر از داخل و خارج را بخود می‌خواند و بکار انداختن آنها را تأمین می‌دهد (ودیدی، کاظم، ۲۱-۲۰، ۱۳۵۰).

فقدان انستیتوهای تحقیقاتی مجهز و پیشرفته یکی دیگر از عوامل بازدارنده است که ترویج و توسعه کشاورزی مخصوصاً کشت و داشت و برداشت درختان خرما و مرکبات را در منطقه با مشکل مواجه نموده است. همچنین، فقدان آموزش و ترویج و باسواد کردن کشاورزان هم از جمله عوامل تأثیرگذار در رونق کشاورزی و گسترش فضایی - فرهنگی - روستاها در منطقه می‌باشد که همواره می‌بایستی مورد مطالعه درازمدت و مورد توجه دولت و برنامه ریزان دولتی قرار گیرد. فقدان سیاست گزاران و برنامه ریزی‌های مشخص دولتی یکی از اصلی ترین عامل محدود کننده گسترش فضایی در روستاها است. سیاست‌های اجرایی دولت می‌تواند در زمینه‌های مختلفی از قبیل مالکیت زمین، قیمت گذاری محصولات کشاورزی، سرمایه گذاری بخش خصوصی و دولتی، اعتبارات، گسترش اراضی و فعالیتهای زیربنائی در منطقه نقش آفرین باشد.

بدیهی است هر نوع تکنولوژی و نوآوری و به عبارت دیگر مدرنیزاسیون و مکانیزاسیون و حتی سرمایه گذاری نمی‌تواند در جایگزینی ها، روش و سیستم‌های تولید و آبیاری سنتی مؤثر باشد مگر با توجه به شرایط طبیعی، اجتماعی و اقتصادی جامعه انتخاب گردد.

بهبود زندگی اقتصادی و درآمد زیاده‌تر روستائیان در سال‌های اخیر موجب بکارگیری تکنولوژی آبیاری قطره ای آنها بطور گسترده ای در باغات گردیده است. اما بجای آنکه آب صرفه جویی شده ناشی از بخدمت گیری روش صرف جبران کاهش اُفت سفره‌های زیرزمینی شود به مصرف افزایش سطح زیرکشت شده است. بطوریکه در سال ۱۳۶۰، مساحت کل اراضی کشاورزی آبی در بخش مرکزی جهرم که تحت پوشش آبیاری قطره ای بوده ۲۴۳۹ هکتار گزارش شده است که در سال ۱۳۸۰ با ۴۳٪ افزایش به ۵۵۰۹ هکتار رسیده است. بدون شک، چنانچه فعالیتهای فرهنگی بیشتری در امر آموزش و باسواد کردن روستائیان در چگونگی صرفه جویی و مصرف آب صورت

گیرد، بهره برداری بهینه از نخیلات و مرکبات حاصل می‌گردد و بدین طریق، درآمد حاصله می‌تواند هم گسترش فضایی و هم رونق اقتصادی روستاهای منطقه مورد مطالعه را بیش از پیش موجب نماید.

نتیجه گیری:

بخش مرکزی جهرم یکی از چهار بخش شهرستان جهرم می‌باشد. دیگر بخش‌های این شهرستان عبارتند از خغر، سمیکان و کردیان که مجموعاً مساحت شهرستان را با ۵۴۳۶ کیلومتر مربع تشکیل می‌دهند که در آن بخش مرکزی به تنهایی ۱۴۱۸ کیلومتر مربع (۳۴٪ کل شهرستان) را به خود تخصیص داده است.

اگرچه شهرستان جهرم از مناطق گرمسیر استان فارس می‌باشد با اقلیمی نیمه‌بیابانی با گیاهان و درختان مناطق گرمسیری لیکن بخش مرکزی دارای ۲ اقلیم متفاوت محلی است: بخش شرقی که دهستان کوهک در آن قرار دارد منطقه‌ای است کوهستانی با آب و هوای معتدل و سرد اما بخش غربی آن که دهستان جلگاه در آن واقع است منطقه‌ای پست و کم ارتفاع است؛ آب و هوای گرمسیری و یا آب و هوای گرم و خشک. میانگین حداکثر گرمترین ماه‌های سال را تیرماه با ۴۵ در سال ۱۳۷۶-۷۷ گزارش کرده‌اند و حداکثر مطلق گرمترین ماه‌های سال (مرداد ۷۲-۷۱) با ۴۷ و میانگین سالیانه درجه حرارت در طی ۲۰ سال (۱۳۶۰-۸۰) حدود ۲۰/۰۱ درجه گزارش شده است.

متأسفانه میزان بارندگی بخش مرکزی در هر سال شدیداً تغییر می‌کند و توزیع سالیانه متفاوتی را نیز دارا است. بیشترین باران سالیانه در ۲۰ سال زراعی مورد مطالعه مربوط به سال ۷۱-۷۲ بوده با ۵۹۹ میلی‌متر و کمترین آن در سال ۷۵-۷۴ به میزان ۱۴۰ میلی‌متر با میانگین بارش ۲۰ ساله حدود ۲۵۱/۸ میلی‌متر است. متأسفانه بیشترین باران در فصول زمستان و سپس پائیز طی ۱۰ سال باریده که تطابقی با فصل کشت

محصولات کشاورزی و نیاز کشتزارها ندارد و این خود یکی از مشکلات کشاورزی در بخش مرکزی جهرم است.

منابع آب بخش مرکزی شهرستان جهرم را آبهای سطح‌الارضی و تحت‌الارضی تشکیل می‌دهند اما آب «رودخانه شور جهرم» تنها رودخانه موجود در بخش مرکزی جهرم است که از شاخه‌های مهم رودخانه مند بشمار می‌آید. گرچه بخشی از منابع آب بخش مرکزی جهرم محدود به رودخانه‌های فصلی است لیکن از دیرباز تا کنون چشمه‌ها و مخصوصاً قنوات و چاه‌های عمیق عمده‌ترین منبع آب و اصلی‌ترین عامل استقرار روستاهای نزدیک به آن بوده است که شرایط گسترش فضایی و توسعه روستاها و کشاورزی را در بخش مرکزی موجب شده است. تعداد چاه‌های عمیق و نیمه عمیق در بخش مرکزی را ۱۲۵۰ حلقه و تعداد چشمه‌های موجود را ۱۴ حلقه ذکر کرده‌اند که بمیزان ۱۱۵ میلیون متر مکعب آب از چاه‌ها و ۱۳ میلیون متر مکعب آب از چشمه‌ها استحصال و مورد بهره‌برداریهای کشاورزی قرار گرفته است. از آنجائیکه آب در مناطق بیابانی، نیمه‌بیابانی و گرمسیری حرف اول را در شکل‌گیری و توسعه فضایی روستاها و امور زراعی و باغی و بالاخره در توزیع و پخش و پراکندگی جمعیت می‌زند. بخش مرکزی با برخورداری بیشتر از منابع آبی و مستعد بودن خاک توانسته است بیشترین جمعیت و نیروی انسانی را در مجموع جمعیت شهر و روستا در میان دیگر بخش‌های شهرستان جهرم از آن خود کند. بطوریکه در سال ۱۳۸۲ از کل جمعیت ۱۹۳۸۸۲ نفری شهرستان جهرم، بخش مرکزی با جلب و جذب مجموع ۱۱۷۸۹۲ نفر (۶۰/۸٪) از کل جمعیت شهرستان بالاترین رقم جمعیتی را داشته است که بیشترین آنها یعنی ۷۸/۹٪ در نقاط شهری بخش مرکزی و ۲۱/۱٪ هم در نقاط روستایی به اشتغال است. شهری و روستایی در شهرستان جهرم می‌پردازند (معرفت جهرمی، ص ۵۴، ۱۳۸۴).

این نکته باید ذکر شود که توزیع جمعیت در سطح روستاهای بخش مرکزی هم بر حسب عواملی مثل وضعیت زمین ساختی روستای حیدرآباد در بخش جلگه‌ای

(جدول شماره ۶): سطح زیرکشت محصولات مختلف باغی در بخش مرکزی شهرستان جهرم (۱۳۸۰-۱۳۶۰)

واحد سطح: هکتار

۱۳۸۰		۱۳۶۰		نوع محصول
درصد	مجموع	درصد	مجموع	
۱۰۰	۱۰۴۶۰	۱۰۰	۶۶۰۰	مجموعه محصولات باغی
۲۵/۳	۲۴۵۰	۴۵/۵	۳۰۰۰	خرما
۶۸	۷۱۱۴	۵۰/۲	۳۳۱۳	انجیر آبی زیتون و انگور
۲/۶	۲۷۱	۲/۱	۱۴۲	گونه‌های مختلف مرکبات
۱/۴	۴۲۵	۲/۲	۱۴۵	موز، خرمالو و سایر

منبع: جهاد کشاورزی شهرستان جهرم ۱۳۸۴

نگاهی به این جدول نشان می‌دهد که علی‌رغم نوسانات سطح زیرکشت خرما و مرکبات در ۲ سال مورد مطالعه، این محصول بیش از ۹۵٪ از اراضی باغی را در هر دو سال (۸۰-۱۳۶۰) زیرکشت داشته‌اند و با تولیدات اقتصادی بیشتر و درآمدزایی ارزی فراوان بعنوان مهمترین فعالیت کشاورزی و منبع اقتصادی مؤثر در گسترش فضایی روستاهای بخش مرکزی شهرستان جهرم مطرح باشند (معرفت جهرمی، صص ۱۱۸-۸۱، ۱۳۸۴).

بطور کلی کشاورزی (زراعت، باغداری و دامداری) مهمترین رکن معیشتی ساکنان بخش مرکزی در حال حاضر می‌باشد لذا مشخصات کلی آن در یک جمع‌بندی مورد بررسی قرار گرفته و به شرح زیر به پاره‌ای از این مشخصات اشاره می‌شود:

الف) مهمترین منبع آبیاری جهت کشت انواع محصولات در محدوده مورد مطالعه برترتیب چاه‌های عمیق و نیمه‌عمیق و رودخانه‌های فصلی‌اند.
ب) محصولات عمده باغی: خرما، مرکبات و محصولات عمده زراعی: غلات، حبوبات، صیفی‌جات و محصولات جالیزی می‌باشد.

بخش مرکزی با ۵۷۰۹ نفر در سال ۱۳۸۲ در مقابل روستاهای برمه توه و باغی نعمتی که هرکدام با ۱ نفر جمعیت در همین سال در بخش مرکزی جهرم داشته‌اند (معرفت جهرمی، صص ۵۸-۵۵، ۱۳۸۴).

اگرچه در بخش مرکزی جهرم کشت گونه‌های مختلف زراعی (از نوع غلات، صیفی‌جات، حبوبات، سبزیجات و گیاهان صنعتی و...) هم به دلیل ارزش و اهمیت اقتصادی و هم بخاطر اهمیتی را که در تغذیه جمعیت ایفا می‌کنند ۷۴۰۰ هکتار از اراضی بخش مرکزی را در سال ۱۳۶۰ و ۶۶۰۰ هکتار را اراضی در سال ۱۳۸۰ را زیر کشت داشته‌اند. اما به دلیل شرایط آب و هوایی و جنس خاک و... ملاحظه می‌شود که عمده تمرکز فعالیتهای اقتصادی روستائی بخش مرکزی جهرم بر مبنای محصولات باغی استوار است، بطوریکه ۴۸٪ اراضی زیر کشت در سال ۱۳۶۰ به ۶۹/۵٪ در سال ۱۳۸۰ رسیده است (جدول شماره ۵).

(جدول شماره ۵): سطح زیرکشت محصولات زراعی و باغی در بخش مرکزی جهرم (۱۳۶۰-۸۰) واحد سطح: هکتار

۱۳۸۰		۱۳۶۰		نوع محصولات
درصد	سطح زیرکشت	درصد	سطح زیرکشت	
۱۰۰	۱۵۰۶۰	۱۰۰	۱۴۰۰۰	مجموع
۶۹/۵	۱۰۴۶۰	۴۸/۱	۶۶۰۰	محصولات باغی
۳۰/۵	۴۶۰۰	۵۲/۹	۷۴۰۰	محصولات زراعی

منبع: جهاد کشاورزی شهرستان جهرم ۱۳۸۴

مطالعات بیشتر نشان می‌دهد که از مجموع اراضی زیرکشت محصولات مختلف باغی (دائمی) در بخش مرکزی، فعالیت‌های مبتنی بر کشت و کار و بهره‌برداری نخیلات و مرکبات بطور برجسته سهم غالب در گسترش فضائی بخش مرکزی را در ۲ سال ۸۰-۱۳۶۰ دارا هستند (جدول شماره ۶).

منابع

- ۱- آمارنامه استان فارس، ۱۳۷۱
- ۲- آمارگیری مرکز بهداشت و درمان شهرستان جهرم ۱۳۸۰
- ۳- تشکریان، وحید، توانهای محیطی شهرستان جهرم، انتشارات جهرم، ۱۳۸۱
- ۴- ثابتی، حبیب‌اله، جنگلهای ایران، انتشارات شرکت سهامی کتابهای جیبی، ۱۳۵۷
- ۵- جهاد کشاورزی شهرستان جهرم ۱۳۸۴
- ۶- حسین ابری، سیدحسین، مدخلی بر جغرافیای روستایی ایران، انتشارات جهاد دانشگاهی اصفهان، ۱۳۸۰
- ۷- رکن‌الدینی افتخاری، عبدالرضا، توسعه کشاورزی، انتشارات سمت، ۱۳۸۲
- ۸- سالنامه آماری استان فارس، ۱۳۸۰
- ۹- سرشماری نفوس و مسکن جهرم، ۱۳۷۵
- ۱۰- نظری، علی‌اصغر، جغرافیای جمعیت ایران، انتشارات گیتاشناسی، ۱۳۶۹
- ۱۱- ودیعی، کاظم، مقدمه‌ای بر روستاشناسی ایران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۸
- ۱۲- ودیعی، کاظم، جغرافیای کشاورزی عمومی، چاپ دوم، ۱۳۵۰

ج) اقتصاد خانوار روستایی در بعضی موارد مبتنی بر فعالیت ترکیب در کشاورزی است. لذا، دامداری سنتی یکی از مهمترین فعالیت‌های ساکنان را در کنار زراعت و باغداری تشکیل می‌دهد. پیوندهای موجود بین جوامع روستایی با زمین‌های زراعی آنچنان استحکام دارند که نوع خاصی از مسکن را در شکل ویژه‌ای از قطعات زمینهای زراعی و روشهای مختلف کشاورزی بوجود آورده‌اند.

کمبود آب قابل استفاده با برخورداری از شیوه‌های قدیمی سبب هرز و هدر رفتن آب‌هاست. مخصوصاً آنکه تبخیر شدید هم خود از دیگر موانع کمبود آب می‌شود. بعلاوه، پدیده کوچک بودن واحدهای تولیدی و پراکندگی زمینهای کشاورزی که بعد از اجرای اصلاحات ارضی و بنابه مقتضیات طبیعی، اقتصادی - اجتماعی و سیاسی در کشور بطور اعم و منطقه مورد مطالعه بطور اخص پدید آمده از موانع اصلی در افزایش سطح زیرکشت و در نهایت گسترش فضایی روستاهای منطقه محسوب گردیده‌اند.

در مقابل محدودیت‌های فضایی فوق شاید در یک کلام بتوان به عواملی از مقدورات نیز اشاره نمود که سهم بیشتری در گسترش فضایی روستاهای منطقه داشته‌اند که از آنجمله: سرمایه‌گذاریهایی است که در امور زیربنایی مانند تسطیح و یکپارچه‌سازی اراضی و گسترش راه‌ها و جاده‌های حمل و نقل بین روستاها و شهر صورت گرفته جهت حمل نهاده‌های مورد نیاز کشاورزی به مزرعه و بالعکس و بالاخره بخدمت‌گیری سیستم آبیاری قطره‌ای که از جمله اقدامات مدرنیزاسیون در گسترش فضایی روستاهای بخش مرکزی جهرم می‌باشند.